

ובגויים לא יתחשב

1933. שני יהודים יושבים בבית קפה וינאי וקוראים עיתונים. האחד מעיין במקומון יהודי, השני ב'דר שטירמר' הידוע לשמצה. "איך אתה מסוגל לקרוא את התועבה המצחינה הזאת?", שואל הראשון. חברו מחייך. "מה מספר העיתון שלך? אני אגיד לך. היהודים מתבוללים, היהודים מתקוטטים, היהודים נעלמים. אתה יודע מה מספרים בעיתון שלי? היהודים שולטים בבנקים, היהודים שולטים בעיתונות, היהודים שולטים באוסטריה, היהודים שולטים בעולם. ידידי, אם חשקה נפשך בחדשות טובות על היהודים, קרא תמיד את העיתונים של האנטישמים".

בדיחה ישנה ועצובה. אבל יש לה יסוד ויש לה היסטוריה, וההיסטוריה הזאת מתחילה בפרשת השבוע. כמה מן הדברים היפים ביותר שנאמרו אי פעם על עם ישראל יצאו מפיו של בלעם: "מִי מִנָּה עֶפְרַיִם יַעֲקֹב... וְתַהִי אַחֲרִיתִי כְּמֹהוּ... מֶה טָבוּ אֲהֲלֶיךָ יַעֲקֹב, מִשְׁכְּנֶיךָ, יִשְׂרָאֵל!... דֶּרֶךְ כֹּכָב מִיַּעֲקֹב וְקַם שִׁבְט מִיִּשְׂרָאֵל".

בלעם לא היה אוהב ישראל גדול. משלא הצליח לקלל את בני ישראל, ומפיו יצאו ברכות, זמם תוכנית אחרת, מוצלחת. הוא הציע שנשים מואביות יפתו גברים מבני ישראל, וכאשר ילכדו אותם ברשת הזימה ידיחו אותם גם לעבודה זרה. עשרים וארבעה אלף איש מתו במגפה שהכתה מיד בעם (במדבר כה; במדבר לא,

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

טז). חז"ל מנו את בלעם בין שבעת אישי המקרא היחידים שאין להם חלק לעולם הבא.¹

מדוע אם כן בחר הקב"ה דווקא בבלעם שישאל יתברך מפיו? הרי "מגלגלים זכות על ידי זכאי".² למה גלגל כאן ה' זכות גדולה כזאת על ידי גדול שבחייבים? התשובה מנוסחת לנו בספר משלי: "יְהַלֵּךְ זֶר וְלֹא פִידָה, נִכְרִי – וְאֵל שִׁפְתָּיךָ" (כו, ב). מוטב שאחרים ישבחו אותנו ולא אנו עצמנו. דומה שאין עוד אומה שספרותה הלאומית טופחת על שכמה פחות מכפי שעושה התנ"ך לעם ישראל. עם ישראל בחר לזכור את כישלונותיו, ופחות מזה את סגולותיו. לא פיו שלו הילל אותו. נדרש, לפיכך זר שיעשה זאת; ודווקא כזה שאינו אוהב אותו. משה נזף בעם. בלעם, הנוכרי, הילל אותו.

אך אם כך, מה פירושו של התיאור המפורסם שבפי בלעם לעם ישראל, "הֵן עַם לְבָדָד יִשְׁכֵּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב" (במדבר כג, ט)? בשיחות קודמות לפרשה זו טענתי נגד הפירוש שנעשה רווח בעת החדשה, שגורלו של עם ישראל הוא לחיות לבדד, בלי ידידים, שנאו ועזבו: כאילו האנטישמיות היא גזרה נצחית. אבל אין היא כזו. איש מן הנביאים לא גרס כך. להפך: כמה מהם ניבאו שיבוא היום ואומות העולם יכירו באלוהי ישראל ויבואו לעובדו במקדש בירושלים. זכריה מנבא כיצד "יַחֲזִיקוּ עֶשְׂרָה אֲנָשִׁים מִכָּל לְשׁוֹנוֹת הַגּוֹיִם וְהִחֲזִיקוּ בְּכִנֹּף אִישׁ יְהוּדִי לֵאמֹר, 'נִלְכָּה עִמָּכֶם כִּי שְׂמַעְנוּ אֶל־הֵימָּה עִמָּכֶם'" (ח, כג). האנטישמיות אינה גזרת גורל בשום אופן.

מה אם כן פשר ברכתו זו של בלעם? אפן-עזרא מבאר כי הכוונה לכך שמכל העמים שיחיו כמיעוט בקרב תרבות זרה, רק היהודים יצליחו לשמור על זהותם. הרמב"ן מפרש שאמונת

ישראל תישאר טהורה, ולא תיעשה בליל של מסורות והשפעות נוכריות. הנצי"ב בפירושו 'העמק דבר' מבאר חזק וחלק, וניכר שהוא מכון אל בני זמנו המתבוללים: "עם ישראל, כשהוא לבד ואינו מתערב עמהם, ישכון במנוחה ובכבוד; ... ובגויים, כאשר הוא רוצה להיות מעורב עמם, לא יתחשב: אינו נחשב בעינם להתחשב כלל לאדם".

אבל יש אפשרות נוספת, ורומז לה אנטישמי ידוע אחר, ג' ק' צ'סטרטון,³ שכבר הזכרנו בחודש שעבר בשיחתנו לפרשת בהעלותך, בדבריו הידועים כי ארה"ב היא "מדינה עם נפש של כנסייה" ו"המדינה היחידה בעולם שנוסדה על אדני אמונה דתית".⁴ כזאת בדיוק הייתה ישראל הקדומה, וזה הדבר שייחד אותה. התרבות הפוליטית האמריקנית מושרשת עמוקות באידיאה של ישראל המקראית ובמושג הברית.⁵ ישראל הקדומה נוסדה על אדני אמונה דתית, והייתה מתוך כך מדינה שנפשה היא דת.

בשיחתנו הנזכרת הצגנו את התיאוריה של הרב י"ד סולובייצ'יק שלפיה עם ישראל הוא שילוב של שתי דרכי-התאגדות שונות, מִחנה ועֵדה. מחנה מתלכד בגלל אויב משותף. אומות העולם, עתיקות כמודרניות, נוצרו בשל נסיבות היסטוריות. קבוצת אנשים חיה בארץ מסוימת, חולקת אותה תרבות, יוצרת חברה, וכך נעשית אומה.

לעם ישראל, במיוחד מגלות בבל ואילך, לא היה אף לא אחד מהמאפיינים המקובלים של אומה. היהודים לא גרו באותה ארץ. חלקם חיו בארץ ישראל, אחרים בבבל, עוד אחרים במצרים. בהמשך הם נפוצו על פני העולם כולו. לא הייתה להם שפת דיבור ימיומית משותפת. היו שפות דיבור יהודיות רבות: גרסאות של יידיש, של לדינו, של ערבית יהודית ועוד ניבים יהודיים אזוריים.

עם ישראל גם לא חי באותה ישות מדינית. לא הייתה לו סביבה תרבותית משותפת. במקומות שונים הוא היה נתון לגורלות שונים בתכלית. ולמרות כל ההבדלים הללו, היהודים ראו את עצמם כאומה וכך גם נתפסו בעיני אחרים: העם הגלובלי הראשון בעולם, ותקופה ארוכה גם העם הגלובלי היחיד.

מה אם כן עשה אותם לאומה? זאת הייתה שאלתו של רב סעדיה גאון במאה העשירית לספירה, ותשובתו המפורסמת הייתה "אין אומתנו אומה אלא בתורתיה". את עם ישראל מכוננת תורת ישראל; זו אומה בריבונות האל. באורח שאין דומה לו, הם קיבלו את חוקיהם עוד לפני שישבו בארצם – ומשום כך נותרו מחויבים לחוקים אלה גם כשאיבדו את ארצם. לא היה עוד כדבר הזה בדברי ימי האומות.

הדת והלאום חופפים אפוא ביהדות באורח ייחודי. יש אומות עם דתות רבות, כגון ארצות הברית או, למעשה, בריטניה הרב־תרבותית של היום. יש דתות השוררות על אומות רבות: הנצרות והאסלאם הן דוגמאות מתבקשות. רק במקרה של היהדות יש תואם אחד־לאחד בין הדת ללאום. בלי הדת היהודית לא היה דבר שיחבר בין היהודים ברחבי העולם (לבד מהאנטישמיות). ובלי העם היהודי היהדות הייתה מפסיקה להיות מה שהייתה תמיד, אמונתו של עם המלוכד באחריות משותפת שבין אדם לחברו ובין אדם לאלוהים. צדק בלעם: עם ישראל יוצא דופן.

על כן, טעות מרה היא להגדיר את היהודיות כעניין אתני – נגדיר אתני כאשר נגדיר. אם אתניות היא צורה של תרבות, הנה היהודים אינם אתניות אחת אלא רבות. הרי החברה היהודית בישראל היא אנציקלופדיה חיה של כל אתניות, כמעט, על פני

ובגויים לא יתחשב

האדמה. אם אתניות היא מילה אחרת לגזע, הרי היהדות כאתניות לא הייתה מאפשרת גיור, שהרי גזע אי אפשר לשנות.

עם ישראל "לכדד ישכון ובגויים לא יתחשב" במובן זה שלאומיותו אינה עניין של גיאוגרפיה, של פוליטיקה או של אתניות. היא עניין של היענות לקריאה אלוהית להיות שותפיו בברית ולשמש מופת של אומה המתייחדת בדתה ובאורח חייה. אם נאבד זאת, נאבד את הדבר היחיד שהיה ונשאר מקור תרומתנו היחידאית למורשת האנושות. כאשר אנחנו שוכחים את הדבר, ה' מארגן לנו, למרבה הצער, אנשים כמו בלעם וכמו צ'סטרטון שיזכירו אותו לנו בדרכם. מוטב שלא נזדקק לתזכורות כאלו.

1 משנה, סנהדרין י, ב.

2 תוספתא, יומא ד, יב.

3 הקביעה שסופר והוגה זה היה אנטישמי אינה שלי אלא של המשורר ו' ה' אודן. צ'סטרטון כתב: "אמרתי שסוג מסוים של יהודים נטה להיות רודן, וסוג מסוים אחר של יהודים נטה להיות בוגד. אני אומר זאת שוב. עובדות ידועות כגון אלו מותר להזכירן בביקורת על כל אומה על פני האדמה: אין זה נחשב בלתי-ליברלי לומר שסוג מסוים של צרפתים נטה להיות חושני... אני מתקשה להבין מדוע אין לקרוא לרודנים ורודנים ולבוגדים בוגדים רק מפני שהם במקרה בני גזע שנרדף מסיבות אחרות ובזמנים אחרים" (G.K. Chesterton, *The Uses of Diversity*, London, Methuen) (& Co., 1920, p. 239). על כך כתב אודן, "חוסר הכנות בטיעון זה נחשף במעבר של כתבו מהמונח 'אומה' למונח 'גזע'".

4 G. K. Chesterton, *What I Saw in America*, New York: Dodd, Mead and Company, 1922, p. 7.

5 כפי שהראו למשל ההיסטוריון פרי מילר והסוציולוג רוברט כֶּלֶה.